

Daróc és selyem

Miről vall Budapest demográfiája

Bakfisnak nevezte Budapestet a század elején Mikszáth. »Olyan szép vagy, fiatal fővárosunk, mint egy bakfis — írta. — Egy bizonytalan lény — már nem vagy egészen naiv, hogy kedves légy és még nem vagy egészen kifejtett, hogy ingerlő lehess.« Később Heltai már »pajkos kis kokott«-nak becézte, még később Juhász Gyula a maga súlyosabb, komorabb hangján »bús Babilont« látott a Duna két partján felnövekvő városban. Mindhárman a maguk korában a város lelkét, lényegét akarták néhány szóval jellemezni, az itt élő emberek együttesének megfoghatatlan varázsát, egy kövek közé zárt társadalom sajátos arculatát.

E jellemfejtő kísérletet véghez lehet vinni prózaibb eszközökkel is. Erről tanúskodik a KSH népességtudományi kutató csoportjának dr. Szabady Egontól szerkesztett legfrissebb közleménye »A társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai Budapesten és a városokban« címmel. A sűrű számoszlopok tanulmányozása közben az olvasóban mindinkább erősödik a meggyőződés, mily kevésbé ismerjük fővárosunk társadalmát és minő bizonytalan a válasz még arra az egyszerű kérdésre is, hogy hány budapesti ember van. Oktalan kérdésnek tűnik, hiszen a legutóbbi adatok szerint számuk csaknem kétmillió. De mint látni fogjuk, ez a kérdés is bonyolult.

Általában úgy beszélünk fővárosunkról, mintha ismernénk lakóit. Sőt, még gyakrabban beszélünk a lakosok nevében, mintha ismernénk gondolkodásmódjukat, lelki-szellemi beállítottságukat, »pesti« hagyományait, szokásait, általában életstílusukat. Lépten-nyomon találkozunk »jellegzetes« pesti típusokkal, a 6-os villamoson és az eszpresszóban, a budai kiskocsmákban és a színházi előcsarnokokban, a közértekben és az áruházakban. Sőt, egyes személyeket magatartásukról ítélve szinte tevéhetetlen pontossággal helyezünk el mind földrajzilag (melyik kerületben él), mind társadalmilag (melyik társadalmi réteghez tartozik). Egy szóval tehát úgy élünk, mintha ismernénk a »pesti életet«.

Az átrétegződés tanulmányozása közepette eltűnik azonban ez a magabiztosság és inkább az az érzés kerekedik felül, hogy lépten-nyomon ismeretlen közegben tapogatózunk.

Korábban egyszerűbb volt a helyzet, érdekesebb volt a társadalmi képlet. Kosztolányi nyugodtan írhatta, hogy ismeri a Józsefvárost: »Ó, én szeretem a bús pesti népet / mely a külső Józsefvárosban tépett / ruhákban jár vasárnap délután.« Babits ódát írhatott a szemetes csengőjéről, Tóth Árpád pedig stancákat egy trafikoslányról: »Egy boltajtóban vézna trafikoslány / áll, árva bús ürgécske, kit kiöntött / a fény...« Vagy pedig egy villamoson utazó lányról, akit valami sötét hivatal felé visz a robogó, zsúfolt, sárga ravatal, József Attila érzékeny fülével meghallotta, »hogy fecseg a felszín, hallgat a mély«.

A merev, éles választóvonalak idején, amikor a társadalom osztályai és rétegei alig keveredtek, a költészet egymagában is megrajzolhatta egy-egy jellegzetes típuson keresztül az osztály, vagy a réteg hangulatát, gondolkodás- és érzésvilágát.

Manapság ezzel nem nagyon jutnánk előre. Nem lehet ugyanis egyetlen társadalmi réteget sem homogénnek tekinteni. Ezért kell igénybe venni a száraznak tűnő számoszlopokat. Megtudjuk például, hogy bár budapesti lakos sok van, kevés a »benszülött« budapesti ember. A fővárosban dolgozóknak mindössze 36 százaléka született Budapesten. Az összes keresőknek tehát alig több, mint egyharmada. Nagy volt a bevándorlás 1930 és 1945 között és igen jelentős 1945 és 1962 között. Az összes budapesti dolgozóknak csaknem 25 százaléka 1945 óta él a fővárosban.

A KSH elemzése először az intragenerációs mobilitással foglalkozik, vagyis azt vizsgálja, hogy a kereső személyeknek életük folyamán milyen módon változott meg társadalmi helyzete. Ennek eredményeként kitűnik, hogy a főváros dolgozói több mint egyharmad részben (34 százalékban) társadalmi réteget változtattak, vagyis munkából szellemi dolgozóvá, illetve mezőgazdasági dolgozóból ipari munkássá változtak. A rétegcserelődés fordított értelemben is megtalálható, de jóval kisebb mértékben. Abszolút számokban kifejezve ez annyit jelent, hogy 480 000 budapesti kereső hagyta el régebbi társadalmi réteget és lépett új rétegbe. E társadalmi mobilitás mértékét növelik még azok a személyek, akik ugyan nem társadalmi réteget változtattak, hanem az egyes társadalmi rétegeken belül mozogtak, tehát társadalmi csoportjuk változott meg. Ezek aránya Budapesten az összes keresők továbbá 30 százaléka. Így tehát ténylegesen csupán a keresők mintegy harmada tekinthető olyanoknak, akinek sem társadalmi rétege, sem társadalmi csoportja nem módosult.

A nagyarányú rétegcsereinek két fő oka van. Először az, hogy a szocialista iparosítás következtében a mezőgazdaságból igen sokan áramlottak fel a fővárosba és ezáltal társadalmi rétegüket is megváltoztatták, másodsor pedig a társadalmi, gazdasági átalakulás, amelynek következtében jelentősen megnőtt a szellemi munkaerők száma és ezeket természetesen más társadalmi rétegből származók töltötték fel. A legnagyobb mozgás tehát a szellemi dolgozók körében figyelhető meg. Budapesten a szellemi dolgozók 54 százaléka korábban más társadalmi réteghez tartozott. A szellemi dolgozók közé bekerült munkások aránya Budapesten az összes társadalmi réteget változtatott személyeknek 33 százaléka. Ez azt jelenti, hogy a fővárosban mintegy 150 000 azoknak a szellemi dolgozóknak a száma, akik a munkáscsztályból kerültek ki. Általánosságban a férfiak között jóval magasabb az átrétegződöttek száma, mint a nők között. A budapesti kereső férfiak 41 százaléka, s a nők 26 százaléka változtatta meg élete folyamán társadalmi rétegét. A legnagyobb a mobilitás a 30—39, illetve a 40—59 évesek között. Ami Budapestet illeti, a jelenlegi szellemi dolgozók 41 százalékának első kereső foglalkozása nem szellemi munkakör volt. Érdekes, hogy a szellemi dolgozók rétegében az értelmiségiek mobilitása sokkal kisebb méretű, mint az egyéb szellemi dolgozóké. Az értelmiségiek között azoknak az aránya is magas, akik még társadalmi csoportot sem változtattak, így a budapesti értelmiség 38 százaléka eredetileg is értelmiségi foglalkozású volt. Az átrétegződés folyamata az utóbbi másfél évtizedben meggyorsult. A belépés a jelenlegi társadalmi rétegbe a budapesti keresők 52 százalékánál 1950 óta következett be.

A vizsgálat felmérte az intergenerációs mobilitást is, vagyis azt, hogy miképp változott meg a viszony a kereső jelenlegi, illetve az apa társadalmi rétege között. Ebből kitűnt, hogy a szellemi dolgozóknak Budapesten csupán 22 százaléka olyan, akit teljesen változatlan társadalmi rétegűnek tekinthetünk, ami alatt azt értjük, hogy társadalmi rétegük életük folyamán nem változott, és apjuk 1938-as társadalmi rétege is azonos a jelenlegivel. Ez az arány a munkásságnál jóval magasabb, 49 százalékos. Az elemzések szerint a szellemi pályán dolgozók gyermekeinek több mint fele szintén szellemi foglalkozású. A budapesti munkások gyermekeinek egyharmada szellemi dolgozó.

Érdekes eredményekhez vezet a házassági mobilitás vizsgálata, vagyis annak megállapítása, hogy a házastársak társadalmi rétege között milyen különbségek mutatkoznak. A házasságkötéskor Budapesten a házaspárok 27 százalékánál

társadalmi rétege eltért egymástól. Az eltérés a szellemi dolgozóknál a legmagasabb, ezek 31 százaléka választott más társadalmi rétegből házastársat. A fizikai foglalkozásúak szellemi társadalmi rétegű házastársainak aránya a fővárosban 15 százalék. Jelenleg a szellemi foglalkozásúak 34 százalékánál munkás, a munkások 21 százalékánál szellemi a házastárs. A házasságokat, illetve válásokat elemezve, általában megállapítható az, hogy akik társadalmi réteget változtatnak, azoknál valamivel magasabb a válás, mint akik megmaradtak eredeti társadalmi rétegükben. Amíg általában a réteget nem változtató házásoknak csak 15 százaléka vált el, addig a mobiloknál 22 százalék az elváltak aránya. A többszöri válások aránya viszont azoknál számottevő, akik mindig szellemi foglalkozásúak voltak. Érdekesen alakult a kulturális mobilitás is. Azok közül, akik más társadalmi rétegből kerültek a szellemi dolgozók közé, 42 százalék rendelkezik érettségivel vagy egyetemi oklevéllel. Egyharmaduk iskolai végzettségét a rétegváltoztatás előtt vagy után két éven belül szerezte meg, és így a magasabb végzettség megszerzése közvetlenül összefüggésben áll a társadalmi réteg megváltozásával.

Érdekes adat az is, hogy a szellemi foglalkozásúak száma 1930-tól 1962-ig megháromszorozódott.

Az adatok részletesebb értékeléséből minden bizonnyal még igen sok hasznos következtetés vonható le. Mindenesetre az elmúlt húsz esztendő során — egyelőre a fővárosról beszélve — a társadalmi rétegek igen jelentős tektonikus mozgása ment végbe, óriási arányú volt a rétegváltoztatás, ami természetesen következménye a gazdasági-társadalmi szerkezet megváltozásának. Külön vizsgálatot igényelne a középrétegek helyzete, a jelenlegi felmérés ugyanis három nagy társadalmi réteget, a szellemieket, a nem mezőgazdasági fizikaiakat és a mezőgazdasági dolgozókat érinti, és így nem nyújt bepillantást abba, hogy a munkásság és a szorosabban vett értelmiség közötti szellemi foglalkozású réteg voltaképpen mit foglal magában és azon belül milyen csoporteltolódások, változások mentek végbe.

A század elején Emőd Tamás a Rákóczi út társadalmáról például még így írhatott:

»Itt lökdösődve jár az ember, Nem lépked pávakényesen, Itt együtt nyüzsgy úr és szolga, S daróchoz simul a selyem.«

Ma már az ilyenfajta megkülönböztetések értelmetlenné váltak. A darócot és a selymet az alkalomnak megfelelően olyanok viselik, akik azelőtt vagy csak darócot, vagy csak selymet hordtak. De hogy melyik réteghez tartoznak, azt megállapítani lehetetlen.

Pethő Tibor